

HORIA-ROMAN
PATAPIEVICI

PARTEA
NEVĂZUTĂ
DECIDE
TOTUL

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

<i>Cuvânt înainte. Văzutelor tuturor și nevăzutelor. . . . .</i>	7
Conversația neîntreruptă	11
Magia din mintea fiecăruia.	51
Imaginația lui Don Quijote	63
Ultimul dar al umanismului european	73
Noua Europă și vocea care lipsește: creștinismul	97
Agonia creștinismului	117
Cât timp nu se întunecă Apusul.	125
Spiritul și Legea	169
Unicul principiu absolut al politicii sau despre instabilitatea tuturor aranjamentelor omenești	273

CUVÂNT ÎNAINTE
Văzutele tuturor și nevăzutele

Cele mai importante lucruri nu se văd. Cărțile, de pildă (cum e aceasta, pe care o țineți în mână), se văd: pot fi apucate, întrebuințate. Dar sursa lor de generare și mintea din care s-au născut nu se văd: acestea două nu pot fi nici apucate, nici întrebuințate după plac. Scriitorul poate fi văzut, pipăit, îmbrâncit, adulat, ucis; dar nimeni nu poate vedea, atinge, posedea sau viola sursa cărților sale. Din scriitor, ca și din cărți, nu vedem decât corpul. Vedem corpul cărții și corpul care conține mintea. Dar nu putem vedea corpul minții. Corpul minții este un nevăzut, în timp ce corpul care conține mintea este un văzut. Văzutele și nevăzutele nu sunt separate unele de altele ca lumea în care trăim de tărâmul celălalt (de unde, *in illo tempore*, zeii făceau incursiuni în lumea noastră). Văzutele și nevăzutele trec prin noi și se amestecă în fiecare părticică a trupului și sufletului nostru; și la fel trec și se petrec prin toate colțurile lumii acesteia.

Când citim o carte, avem în față lumea scriitorului. Când o înțelegem, am pătruns deja în corpul minții lui. Ceea ce face din lumea cărților un loc atât de minunat este posibilitatea, deschisă fiecăruia dintre noi, de a pătrunde și de a locui (un timp) în nevăzutul minții celuiălalt. Când citim că Socrate s-a așezat împreună cu Phaidros

pe malul râului Ilisos, într-un loc răcoros, cu iarbă moale și umbră bună, ca să discute în voie despre lucrurile care îi pasionau, descoperim, deodată, că suntem și noi alături de ei, pe malul râului, într-un loc cu verdeață și răcoare; și înțelegem că ne aflăm în acel *locus amoenus* numai și numai pentru că acesta s-a aflat mai întâi în mintea lui Platon, unde noi am putut pătrunde deoarece acum se află și în mintea noastră, citind. Și tot timpul cât durează cititul nostru din Platon, noi ne mișcăm nestingheriți prin nevăzutul minții sale, care, prin lectură, se împletește și se amestecă indiscernabil cu nevăzutul minții noastre, astfel că nu mai știm bine dacă suntem Phaidros ascultând, Socrate vorbind, Platon scriind ori nevăzutul lumii văzând, prin Platon, în noi.

Ceea ce este mai profund nu poate fi exprimat: din acest motiv, pentru veritabila profunzime, scrisul este mai mult o notație mnemotehnică decât o expresie adecvată și completă a lucrurilor celor mai înalte. Nici măcar marii artiști nu reușesc să exprime cu adevărat profundul ca atare. Ceea ce numim la ei frumusețe nu este decât expresia, pe care o simțim perfectă, a ceea ce, de fapt, lipsește. Frumusețea exprimă profundul prin absența lui. Iar din această frumusețe ne hrănim, exact la fel cum paradisul din noi se hrănește – hămesit, înfometat – cu absența paradisului din lume. Nu pentru că în lume nu mai există paradis, ci pentru că, fiind cum e, lumea nu îl mai încapă. Suntem debordați de paradis, pentru că lumea ne inundă. Iar din aceste două revărsări se hrănesc, deopotrivă, și imposibilitatea de a-l avea, și setea de a nu ne mulțumi decât cu fericirea pe care numai el ne-ar putea-o aduce.

Fiecare dintre eseurile cuprinse în acest volum pune în lumină sau celebrează o formă de nevăzut. Nu este nevăzutul suprasensibil ori extrasenzorial. Nu e nimic mistic în nevăzutul de care vorbesc și nimic mistagogic în felul în care îl invoc. Nevăzutul nu e o opțiune: cumva, dacă suntem științifici, l-am putea ignora, deoarece știm că e superstiție; iar dacă nu suntem, ne-am putea întreține cu el, ca între ocultști și inițiați. Nevăzutul este aici, lângă noi, în noi, ca un dat inconturnabil al lumii și al naturii noastre. Nu e în noi, precum ceva privat, de pus în surdină cum facem cu credințele noastre religioase, în spațiul public; suntem în el predați lui cu totul, așa cum suntem predați apei, când ne scufundăm, ori aerului, când ne regăsim respirația. Singularitatea condiției noastre constă în faptul că partea nevăzută, în viața noastră, decide totul, în situația în care singurele dovezi ale nevăzutelor de care depindem sunt văzutele după care fugim ori de care fugim ori pe care le pierdem. Deși totul, în lumea în care trăim, pare a se petrece între corpuri, totul, de fapt, se tranșează prin realități care nu se văd și pe care nimeni nu le posedă. În mod tragic, toată viața noastră e o zbatere după corpuri, adică o luptă pentru dobândirea de bunuri. Fugim după ele în speranța că asta ne va sătura foamea de binele din ele, în care nădăjduim să ne găsim adâncul propriu și odihna din el.

Dar ceea ce căutăm bezmetic în bunuri nu e legat de corpuri decât prin intermediul iluziei sufletului nostru că va putea ajunge la sine îmbrățișându-le pe ele. Și tot îmbrățișându-le pe toate, nu le avem decât pe ele, iar în această posesie, cel mai adesea, nu mai rămâne nici o urmă din îmbrățișarea prin care speram să ajungem, prin ele, la

el. Iar sufletul, după atâtea corpuri, nu e nicăieri. Și nici din ele, de fapt, nu posedăm nimic, oricât de multe am avea. În ordinea posesiei, suntem condamnați să rămânem mereu cu mâinile goale.

Cu toate acestea, chiar dacă suntem mereu cu mâinile goale oricâte văzute am poseda, suntem întotdeauna plini de nevăzute, oricât de puțin le-am vedea. Economia vieții noastre n-ar mai fi atât de zdrențuită dacă am fi mai atenți la nevăzutele din lume. De fapt, tot sensul vieții noastre poate fi gândit ca o aducere la vizibilitate, prin felul nostru de a vedea, a părții de nevăzut din lume și din fiecare. L-am putea oare și trăi în acest fel? Probabil că nu. Căci trăirea sensului nu e o problemă cu soluție formulabilă. Gândirea nu ne epuizează viața și nici nu o rezolvă. Nu trăim pentru că gândim, ci invers.

Splendoarea ființei depășește splendoarea gândirii, iar fericirea de a fi viu rămâne neînțeleasă exaltării de a putea gândi. Întocmai așa cum numai cu ochii închiși putem simți, în nevăzutul ei, toată splendoarea, măreția și împlinirea lumii pe care Dumnezeu a făcut-o vizibilă, atunci când a pus-o, ca pecete și zăvor, pe crugul lumii invizibile.

H.-R. PATAPIEVICI

CONVERSAȚIA NEÎNTRERUPTĂ

Preambul

La întrebarea ce trebuie să citim, răspunsul cel mai des întâlnit este: o anumită carte; cu argumentul că este foarte bună (de pildă, romanul lui Thomas Mann *Muntele vrăjtit*). Un răspuns mai exigent ar fi: toată opera unui anumit autor; cu argumentul că numai *în întregul ei* semnificația unei opere exemplare iese cu adevărat la iveală (de pildă, opera lui Thomas Mann). Un răspuns mai puțin obișnuit (dat de un mare critic și istoric literar român, G. Călinescu) ar putea fi: literaturi întregi. Argumentul fiind acela că *spiritul* unei limbi (sau culturi) nu poate fi nici desprins, nici deprins, nici cuprins într-o singură carte (oricât de bună), printr-un singur autor (oricât de important) ori dintr-o singură operă (oricât de valoroasă), ci numai din ansamblul tuturor, potrivit principiului: ca să întrezezi spiritul, trebuie să vezi întregul; ca să prinzi omul, trebuie să cuprinzi umanitatea; iar ca să regăsești ideea, trebuie să găsești principiul.

Am să plec de la ideea că educația constă în transmiterea a „ceea ce este mai de preț“ și voi susține teza că principiul educației stă în ceea ce îmi place să numesc „conversația neîntreruptă“.

I

Aș vrea să explic mai întâi termenii. Expresia „ceea ce este mai de preț“, *tò timiôtaton*, apare la Plotin în capitolul trei al primei *Eneade*, legat de afirmația că obiectul filozofiei este ceea ce în această lume, pentru om, constituie lucrul cel mai preț. Contextul este important. Plotin spune că omul care vrea să facă ceva din viața lui trebuie să se înalțe, să se ridice. Legea lui este ascensiunea. Spre ce? Spre lucrurile cele mai înalte: cele care, în momentul cuprinderii lor, ridică gândirea pe cea mai desăvârșită treaptă de inteligență a vieții. Cum poate face un om obișnuit acest lucru? Plotin vorbește de principiile pe care intelectul le poate percepe în suflet (dacă sunt sădite acolo), de exercitarea continuă a atenției asupra acestor principii, de stările sufletești pe care omul le dobândește atunci când gândurile se îndreaptă mereu și mereu asupra celor mai de preț lucruri, precum și de faptul că sufletul, întorcându-se spre ele mereu, dezvoltă un soi de facultate foarte prețioasă, care corespunde acestor stări. Dacă se exersează continuu asupra lucrurilor pe care sufletul le consideră cele mai de preț pentru soarta sa, mintea omului poate crea în suflet, prin chiar această exercitare continuă, o facultate sufletească nouă, extrem de prețioasă, care e capabilă să adăpostească, să păstreze și să mențină dialogul omului cu lucrurile cele mai de preț, ale lui și ale lumii.

Referitor la acest proces, o precizare importantă aduce contextul în care Platon folosește o expresie înrudită, *tà timiôtera*, în dialogul *Phaidros*. Contextul e polemic. Ca și în *Scrisoarea a VII-a*, unde Platon neagă că cineva ar putea stăpâni esența filozofiei memorând sârguincios gândurile

așternute pe hârtie ale filozofilor¹, și aici, în *Phaidros*, Platon contrazice opinia multora că lucrurile cele mai de preț pot fi notate în scris „tot lipind și tot ștergând“, după metoda folosită pentru a realiza compunerile literare.² Platon susține că expresia scrisă a unui gând este moartă, deoarece suportul pe care a fost scris gândul este neînsuflețit; e adevărat, spune el, gândul poate fi citit și înțeles, dar el rămâne exterior sufletului, dovadă că va fi uitat de îndată ce mintea își va întoarce atenția de la el; ca să învie urma scrisă a unui gând, trebuie să o însuflețești; or, însuflețirea unui gând exterior se face într-un singur fel: scriindu-l pe suflet; abia atunci gândul va fi viu și va înflori în suflet așa cum înflorește răsadul semănat în pământ; cine scrie pe un suport material fără să scrie și în suflet, este concluzia lui Platon, e ca și cum ar „scrie pe apă“.³ Capacitatea de a *scrie în* (sau a *scrie pe*) *suflet* este hotărâtoare pentru filozof, căci posesia ei îl deosebește pe acesta de un simplu imitator sau de unul care papalicesc teorii filozofice, fără a le cunoaște pe dinăuntru (ci doar pe dinafară). Atât de decisivă îi apare lui Platon această capacitate, încât nu obosește să repete că acela care se aventurează să scrie despre lucrurile „cele mai înalte“ ori dorește să înțeleagă „esența lucrurilor“ fără a avea experiența „scrisului în suflet“ va eșua lamentabil: acela va crede doar că știe ori că poate cunoaște ceva, dar nu va ști în realitate nimic.⁴

---

1. Platon, *Scrisoarea a VII-a*, 341b.

2. Platon, *Phaidros*, 278d; cf. Giovanni Reale, *Istoria filozofiei antice*, vol. III: *Platon și Academia antică*, traducere din italiană de Mihai Sârbu, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2009, pp. 28–29.

3. *Phaidros*, 275d–276c.

4. *Scrisoarea a VII-a*, 344d–345c.

Să recapitulăm. Plotin considera că omul, dacă se ia în serios, trebuie să se orienteze spre (și să aspire la) „ceea ce este mai de preț“, *tò timiôtaton*. Minte, dacă se exercită constant și vreme îndelungată, cu pasiune și cu seriozitate asupra a ceea ce este mai de preț, poate ajunge să creeze în om o facultate sufletească nouă, care constituie un fel de „casă“ a dialogului pe care omul îl poate duce cu „ceea ce este mai de preț“: o „casă“ în care *timiôtaton*-ul fiecăruia poate fi prezent, se poate adăposti și poate rodi. Ce am aflat de la Platon este că „locul“ în care cunoașterea veritabilă se imprimă este sufletul omului; filozoful adevărat învață să își scrie gândurile direct în (sau pe) suflet; testul bunei imprimări în suflet este rezistența la lupta de idei – numai cine își poate apăra ideile prin argumente care vădesc o adâncă familiaritate cu ele, de parcă mintea și ideea ar fi una, numai acela cunoaște cu adevărat. Or, „a scrie în suflet“ este, asemeni mecanismelor memoriei, ale gândirii logice ori capacității de a produce imagini, un „dispozitiv mental“ sau o facultate sufletească – una fără de care omul nu poate îndrăzni nici să se ridice spre lucrurile „cele mai înalte“ (*tà mégista*), nici nu poate spera să trăiască în preajma a ceea ce, pentru el și pentru viața lui, este mai de preț (*tò timiôtaton*).

II

Într-o conversație din 3 iulie 1936 cu Benjamin Fondane, Lev Șestov îi atrage atenția mai tânărului său prieten asupra gânditorilor care *îndrăznesc* să vorbească despre *timiôtaton*-ul lor: „Gânditorii care *îndrăznesc* să vorbească despre *timiôtaton*-ul lor – cel mai important – trebuie să-l ghicească

mai degrabă decât să-l studieze.⁴¹ Șestov nu spune că ei nu trebuie studiați, studiul e obligatoriu; el spune că studiul nu îi epuizează, cu argumentul că totul poate fi predat, numai *timiótaton*-ul nu: „Se poate preda orice: virtutea, ordinea, ascultarea, datoria, sacrificiul – orice, mai puțin *timiótaton*-ul.”⁴² Pentru a vorbi despre *tò timiótaton*, trebuie activată în om facultatea care face posibilă (și adăpostește) ascensiunea sufletului – spunea Plotin; Platon ar fi adăugat că realitatea *timiótaton*-ului se lasă cuprinsă (ori numai surprinsă) cu ajutorul facultății prin care putem să ne scriem gândurile în suflet. *Timiótaton*-ul nu poate fi obiectul unui discurs încheiat, cum ar fi o teoremă, care e „încheiată” printr-o demonstrație; el poate fi aproximat („ghicit”, spune Șestov) numai prin operațiunile mentale care „învie” litera

---

1. Benjamin Fondane, „Entretiens avec Léon Chestov” („3 juillet 1936”), în *Rencontres avec Léon Chestov*, texte stabilite și adnotate de Nathalie Baranoff și Michel Carassou, Plasma, Paris, 1982.

2. Benjamin Fondane, „Sur les Rives de l'Ilissus. Après la mort de Léon Chestov”, în *Rencontres avec Léon Chestov*, ed. cit., p. 14 (<http://shestov.phonoarchive.org/fon/ilissus.html>). Râul Ilisos trecea pe lângă zidurile cetății, în Atena antică. Pe malul râului Ilisos, după ce au găsit un *locus amoenus*, s-au așezat Socrate și Phaidros ca să dezbătă discursul pe care îl scrisese Lysias pe tema iubirii: rezultatul acestei discuții este dialogul *Phaidros*, căruia tradiția i-a pus subtitlul „Despre frumos: dialog etic” și în care se află faimosul argument al lui Platon împotriva scrisului (274b–275e), care este, de fapt, o pledoarie pentru dezvoltarea capacității de a scrie pe suflet (276a–277a). Pentru Fondane, râul Ilisos este locul în care, *sub specie aeternitatis*, are loc conversația fără capăt despre lucrurile cele mai importante, pe care oamenii o întrețin neîntrerupt, de la începutul lumii.

moartă a discursului monologal (fixat în scris): conversația animată, dialogul, emoția, replica, avansul, piedica, elanul, descoperirea, exaltarea – adică o „neîntreruptă conviețuire cu obiectul de studiu” –, toate acestea, dacă sunt bine și susținut conduse de gândire, conduc la „aprinderea în suflet a unei flăcări, care, odată aprinsă, se hrănește din ea însăși”.¹ În această „flăcără din suflet care se hrănește din ea însăși” constă „casa” în care poate fi prezent, se poate adăposti și poate rodi *timiótaton*-ul fiecăruia.

În același timp, spunea Șestov, căutarea *timiótaton*-ului nu poată fi întreprinsă fără a duce o luptă *sans merci* împotriva evidențelor. Împotriva evidențelor, Șestov a scris un lung eseu, dedicat filozofiei din spatele romanelor lui Dostoievski.² Filozofiei lui Husserl îi reproșă că se închină evidențelor și, în același timp, îi era recunoscător că rigooarea ei l-a făcut să înțeleagă că adevărata luptă este „lupta împotriva evidențelor”.³ Cultului față de evidențe profesat de Husserl, Șestov îi opunea încăpățânarea lui Plotin de a le contrazice și voința de a nu se preocupa decât de *tò*

---

1. Platon, *Scrisoarea a VII-a*, 341c–d.

2. Eseul „Dostoievski et la lutte contre les évidences” a fost scris pentru *La Nouvelle Revue Française*, cu ocazia centenarului nașterii lui Dostoievski, și publicat acolo în 1922; o formă dezvoltată a sa a fost publicată în volumul *Les révélations de la mort* (Plon, Paris, 1923) și apoi, text definitiv, a fost inclus ca primul capitol din partea întâi a cărții *Sur la balance de Job: Pérégrinations à travers les Âmes* (Flammarion, Paris, 1971).

3. „Iar Husserl, pe care l-am combătut, a fost un maestru pentru mine, a fost maestrul meu. Fără el n-aș fi avut nicicând îndrăzneala de a lupta împotriva evidențelor!” (Benjamin Fondane, „Entretiens avec Léon Chestov” („Le 6 octobre 1934”), în *Rencontres avec Léon*